

Ebû Talha, Atıyye el-Avfî ve İkrime el-Berberî yoluyla İbn Abbas'tan gelen tefsirlerle birlikte adları ve geliş yolları mukaddime zikredilen Mücâhid, Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan-ı Basrî, Ebû'l-Âliye er-Riyâhî, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî, Zeyd b. Eslem, Kelbî, Dahhâk, Mukâtil b. Hayyân, Mukâtil b. Süleyman ve Süddî gibi âlimlerin tefsirle ilgili rivayetlerinden yararlanılmıştır. Tefsir alanında Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin *Garîbû'l-Kur'ân*'ı, İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı, Zec-câc'ın *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Muhammed b. Hasan en-Nakkâş'ın *Şifâ'ü's-sudûr*'u, Vâhidî'nin *el-Vasîf*'i ve eserin temel kaynağı olan Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân*'ı; hadis alanında ise Şâfiî'nin *İhtilâfû'l-eğâdîs*'i, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin *eş-Şâhih*'leri, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i, Hattâbî'nin *Me'âlimü's-Sünen*'i eserin kaynakları arasında yer alır. Kıraatler konusunda İbn Mihrân en-Nisâbü'rî'nin *el-Gâye fi'l-kırâ'ât*'i'l-aşr'ı, tarih alanında Vehb b. Münebbih'in *el-Mübtede*'i, İbn İshak'ın *Meğâzî'si* ve Sa'lebî'nin *Arâ'isü'l-mecâlis*'i faydalanan diğer kaynaklardır.

Me'âlimü't-tenzîl yazıldığı dönemden itibaren çok rağbet görmüş, daha sonra birçok esere kaynak olmuş, bu konuda ilk sırayı Ali b. Muhammed el-Hâzin'in *Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzîl*'i almıştır. İbn Kesîr *Tefsîrû'l-Kur'ân*'i'l-a'zîm'de, İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr*'de, Cemâled-din el-Kâsimî *Meğâsinü't-te'vil*'de, Zerküşî *el-Burhân fi'ulûmî'l-Kur'ân*'da ve Süyûtî *el-İtkân fi'ulûmî'l-Kur'ân*'da ondan yararlanan müelliflerden bazılarıdır.

Çeşitli kütüphanelerde ve özellikle İstanbul'da pek çok yazma nüshası bulunan *Me'âlimü't-tenzîl*'in ilk neşri taşbaskı olarak dört cilt halinde gerçekleştirilmiş (Bombay 1269), daha sonra tekrarlanan bu baskının (Bombay 1309) ardından eser Hâzin'in ve İbn Kesîr'in tefsiriyle birlikte basılmıştır (Kahire 1405, 1406, 1407). *Me'âlimü't-tenzîl* Hâlid Abdurrahman el-Ak ve Mervân Süvâr tarafından tahkik edilmiş (Beyrut 1406/1986, 1407/1987), Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî bu baskılardan ilkinin esas olarak eserin hadisleri için *Fihrisü'eğâdîs* *Tefsîri'l-Begâvî* adıyla bir fihrist hazırlamıştır (Beyrut 1411/1990). Kitap ayrıca Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye ve Süleyman Müslim el-Harâş'ın tahkikiyle sekiz cilt halinde neşredilmiştir (Riyad 1409/1989, 1414/1993).

Me'âlimü't-tenzîl üzerinde Ali Eroğlu *Müfessir Bağavî, Hayatı ve Tefsirinde ki Metodu* (1987, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Saffet Bakırcı *Medlümü't-Tenzîl'in Rivayet Tefsirleri İçindeki Yeri* (1990, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bedreddin b. Affân *Me'âlimü't-tenzîl: min evveli'l-kitâb ilâ nihâyeti sûreti'l-Enfâl* (1407, Câmiatü'l-İlmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Usûlü'd-dîn el-Kur'ân ve ulûmüh) adıyla birer doktora tezi hazırlamışlardır. İbrâhim Şerîf'in *el-Begâvî el-Ferrâ ve tefsiruhû li'l-Kur'ân*'i'l-Kerîm (Kahire 1406/1986) ve Afâf Abdülgafûr Hamîd'in *el-Begâvî ve menhecühû fi't-tefsîr* (Bağdad 1982) adlı çalışmaları da burada zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, "İlim", 4; İbn Mâce, "Muqaddime", 22; Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl* (nşr. Hâlid Abdurrahman el-Ak – Mervân Süvâr), Beyrut 1407/1987, I, 27-36; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, I, 22-25; a.e. (M. Abdullah en-Nemr v.dğr.), Riyad 1414/1993, I, 33-47; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, I, 5-13, 23-32; a.mlf., *Meşâbihü's-sünne* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî v.dğr.), Beyrut 1407/1987, Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî'nin girişi, I, 33-34; İbn Teymiyye, *Mecmû' fetâvâ*, XIII, 386; a.mlf., *Muqaddime fi usûli't-tefsîr*, Beyrut 1408/1988, s. 99; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhi), VII, 75; Zerküşî, *el-Burhân*, I, 33, 330, 444; II, 64, 86, 89; Keşfü'z-zunûn, II, 1726; Serkis, *Mu'cem*, I, 573; Brockelmann, *GAL*, I, 449; *Suppl.*, I, 622; a.mlf., "Begavî", *IA*, II, 449; M. Hüseyin ez-Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1961, I, 235-238; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 78; Remzî Na'nâa, *el-İsrâ'iliyyât ve eşerühâ fi kütübi't-tefsîr*, Dimaşk 1390/1970, s. 130, 217, 263-280, 337; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, İstanbul 1974, II, 462; Muhammed Ebû Şehbe, *İsrâ'iliyyât ve'l-mevzû'ât fi kütübi't-tefsîr*, Kahire 1408, s. 127-128.

SAFFET BAKIRCI

MEÂNÎ

(المعاني)

Belâgatın

sözün yerinde olma şartlarını
inceleyen dalı.

Meânî kelimesi **ma'nânın** çoğuludur. Meânî, beyân, muhassinât (bedî) şeklinde üç disipline ayrılan belâgatın sözün yerinde olma (muktezâ-i hâle uygunluk) şartlarını, sözü duruma ve yere göre uyarlamak ilkelerini inceleyen dalına meânî ilmi, bu nitelikteki sözü, açıklık ve kapalılık bakımından birbirinden farklı olan anlatım biçimleriyle ifade etmenin ele alındığı disipline beyân ilmi, meânî ve beyan şartlarını taşıyan sözü güzelleştiren sanatlardan bahseden dalına da muhassinât

nât adı verilmiştir. Muhassinâta bedî ilmi adını ilk veren dil âlimi İbn Mâlik et-Tâî'nin oğlu İbnü'n-Nâzım'dır.

Meânînin gelişim tarihi nahiv ilmi ve nazım teorisiyle yakından ilgilidir. Kelime terim olarak ilk defa geçtiği meânî's-şîr türü eserlerde "şiir temaları", meânî'l-Kur'ân türü kitaplarda "sözlük anlamı, etimoloji ve gramer ağırlıklı tefsir ve te'vil" yerine kullanılmıştır. Belâgat içeriğine yakın diğer bir terim ise "meânî'n-nahv"dir. Bu terkibi ilk olarak, Mettâ b. Yûnus'un Aristo mantığını ileri sürmesine karşılık Arap dil mantığını (meânî'n-nahv) savunan Ebû Saîd es-Sirâfî tarafından aralarında cereyan eden tartışmada yer verilmiştir (Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ'*, I, 121). İbn Fâris'in "meânî'l-keâm" tâbiri de belâgat özelliği taşır. Onun bu başlık altında saydığı "haber-istihbâr, emir-nehiy, dua-talep, arz-tahzîz, temennî-taaccüb" şeklindeki konuları kategori daha sonra teşekkül eden meânî ilminin temel konusu olarak haber-inşâ bölümüne aynen geçmiştir.

Arap gramerinin günümüze ulaşan ilk eseri Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında meânî ilmini ilgilendiren cümle tahlilleriyle cümlelerdeki takdim-tehir, tarif-tenkir, hazif ve bazı edatların anlamları gibi konular yer aldığından Sîbeveyhi'yi meânî ilminin ilk kurucusu sayan araştırmacılar vardır. Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*'ı, Müberrred'in *el-Kâmil*'i ve Sa'lebî'nin *Qavâ'idü's-şîr*'inde de benzer konular dağınık olarak bulunur. Bişr b. Mu'temir'in *Şâhiyetü'l-Belâga*'sında mevcut lafız-anlam uygunluğunun gerekliliği, mânaların değerinin durum ve konuma uygun düşmesinden ileri gelmesi, mânaların dinleyicilerin kültür seviyesine göre ayarlanma zarureti gibi düşünceler meânî ilminin nüvesini oluşturmuştur. İslâmî belâgatın ilk kurucusu olup bu ilme beyân adını veren Câhiz, *el-Beyân ve't-teb-yîn*'inde çeşitli belâgat konularına dağınık bir vaziyette temas ettiği gibi icâz-înâb, lafızların yerine göre yumuşak, hafif, akıcı veya tumturaklı olarak seçilmesi ve telif güzelliği gibi meânî konularına da yer vermiştir. Arap belâgatına dair ilk müstakil eseri telif eden İbnü'l-Mu'tez *el-Bedî*'inde iltifât, itirâz gibi meânî konularını incelemiş, Ebû'l-Hasan İbn Vehb (İshak b. İbrâhim el-Kâtib), ilm-i meânî konularının ağırlıklı olarak yer aldığı *el-Burhân fi vücûhi'l-beyân*'ında haber, talep, hazif, iltifât (sarf), takdim-tehir, kat'-atîf

(fasil-vasil), kelâmın muktezâ-i hâle mu-tabakatı, sözün dinleyicilerin durumuna uygunluğu ile icâz-ı itnâbdan söz etmiştir. III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren Arap belâgatını etkilemiş olan Aristo'nun *Rhetorica*'sında da muktezâ-i hâle uygun sözlerin meziyetleri, fasil-vasil, icâz-ı itnâb-müsâvât gibi meânîye ait temel konular yer alır.

İ'câzü'l-Kur'an türü eserler arasında Rummânî'nin *en-Nuket fi i'câzi'l-Kur'an*'ı beyân ilmi ağırlıklı olmakla birlikte kitapta icâz ve türleriyle itnâb konusu Kur'an'dan örneklerle açıklanmıştır. Hat-tâbî'nin *Beyânü i'câzi'l-Kur'an*'ı meânî ağırlıklı olup Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin *Delâ'ilü'l-i'câz*'ına ilham kaynağı olmuştur. Bâkullânî *İ'câzü'l-Kur'an*'ında, sözü anlaşılır şekilde kısaltmayla anlaşılmaz şekilde kısaltmayı (icâz ve ihlâl), yine sözü uygun şekilde uzatmayla gereksiz şekilde uzatmayı (itnâb ve tatvîl) titizlikle ayırdığı, hüsn-i nazm, hüsn-i te'lîf vb. meânî konularına yer verdiği gibi sonraki dönemlerde meânî ilmi adını alacak olan nazım nazariyesi ve nazm-ı Kur'an üzerine görüş beyan eden ilk yazarlardandır. Aslında meânî ilminin esasları olan nazım teorisi hakkında ilk fikir üreten âlim İbnü'l-Mukaffa'dır. Müellif nazım teorisini kuyumcu ve arı temsiliyle açıklamıştır. Kuyumcu bir yüzük kaşına değerli taşları, bir gerdanlığa mücevherleri yerli yerine koyarak mükemmel bir dizim ortaya çıkardığı gibi belîğ kişi de sözlerini o şekilde dizmelidir. Bu sebeple İbnü'l-Mukaffa' nazım için "sözün kuyumcu hassasiyetiyle dizimi" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca belîğ kişinin, çeşitli çiçeklerden uygun özleri toplayarak şifalı bir yiyecek ortaya çıkaran arı gibi olması gerektiğini söyler (*el-Edebü's-şagîr*, s. 319). Onun bu düşüncelerini başta Câhiz olmak üzere birçok âlim isim zikretmeden tekrarlamıştır. Daha sonra Kâdî Abdülcebbar, i'câzü'l-Kur'an'a ayırdığı *el-Muğnî*'sinin XVI. cüzünde nazım teorisini dağınık ve dolayısıyla anlaşılması zor bir şekilde açıklamıştır. Kâdî Abdülcebbar'ın nazım teorisi hakkında fikirlerini hem eleştiren hem düzenleyip açıklayan ve yorumlayan Abdülkâhîr el-Cürcânî ile nazım teorisi gelişmiştir. Bu teoriye göre Kur'an'ın taklit edilmezliği (i'câz), kelimelerinin teker teker fasih olmasında değil duruma ve kounuma göre mükemmel bir uyum içinde meydana getirdikleri ilginç terkiplerinde ve söz dizimindedir (nazm). Uyum üslûbu temelinde söz dizimi (nahiv) kurallarını, söz diziminin değişik kompozisyon ve

konumlarında meydana gelen anlam nüanslarını titizlikle inceleyen Cürcânî meânî ilminin konularını *Delâ'ilü'l-i'câz*'ında "nazm, meânî'n-nahv, meânî'l-kelâm" adları altında ele almıştır. Nahiv ilmiyle formel mantığın ağırlığının hissedildiği bu eseriyle Abdülkâhîr meânî ilminin kurucusu kabul edilmiştir.

Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin gerek beyân ilmine dair olan *Esrârü'l-belâğa*'sında gerekse meânî ilmi alanında telif ettiği *Delâ'ilü'l-i'câz*'ındaki derin analizleri ve engin yorumları hayranlıkla karşılayan belâgat âlimleri, onun görüşlerini tekrar etmenin ötesinde konuların tertibi ve derli toplu ifadesiyle ihtisar çalışmalarından başka bir şey yapamamışlardır. Bu sebeple Cürcânî'den sonra Arap belâgatında duraklama devri başlamıştır. Fahreddin er-Râzî onun adı geçen iki eserinin ihtisarı, düzenli bir şekilde ifadesi ve Reşîdüddin Vatvât'ın edebî sanatlarla dair *Hadâ'iku's-sihr*'inden yaptığı ilâvelerle *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz*'ını yazmıştır. Bu eserden etkilenen Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belâgata ayırdığı üçüncü bölümünde belâgat ilimlerini ilk defa meânî, beyân ve muhassinat olarak üçe ayırmıştır. Sekkâkî, meânî terimini ortaya koymada Sîrâfî'nin meânî'n-nahv tabirinden esinlenmiş olmalıdır. Nitekim *Miftâhu'l-'ulûm*'unun nahiv bölümünden sonra bu ilmin belâgata olan uzantısı şeklinde meânî ilmine yer vermesi bu kanaati teyit etmektedir. Sekkâkî'den önce Zemahşerî, Râzî ve Mutarrızî de meânî ve beyân ilimleri tabirini kullanmış olmakla birlikte tanım ve açıklamaya yer vermemişlerdir. Hatta Ebû Mansûr es-Selîbî'nin *el-Ferâ'id ve'l-kalâ'id* adlı risâlesinde ayrı bir ilim olarak ilk defa ele alınmış, meânî ve beyân ilimleriyle bu ikisini kapsayacak şekilde belâgata tanımlanmış olduğundan da söz edilmiştir (Hacımüftüoğlu, sy. 11 [1993], s. 268-298).

Hatib el-Kazvîni, gerek *Telhîşü'l-Miftâh*'ında gerekse onun şerhi mahiyetindeki *el-İzâh fi 'ulûmü'l-belâğa*'sında meânî ilmi konusunda bazı yenilikler yapmış, kendisinden sonra gelen belâgat âlimleri de bunlara tâbi olmuştur. Sekkâkî'nin karmaşık olan meânî tanımını beğenmeyen Kazvîni onu "lafızların muktezâ-i hâle uygunluğunu sağlayan durumlarını inceleyen ilim" şeklinde tarif etmiştir. Meânî ilmi Kazvîni ile birlikte sekiz temel konuda odaklanmıştır. Bunlar müsnedün ileyhin halleri, isnadın halleri, müsnedin halleri (fiil veya fiilimsi şeklinde), müsnedle ilgili öğelerin (müteallikât) hal-

leri, inşâ, kasr, fasıl ve vasil, icâz-ı itnâb-müsâvât'tır. Sekkâkî aklî hakikat ile aklî mecazı, kelâmın vasfı saymak ve istiâre-i mekniyyeye dahil etmek suretiyle beyân ilminde ele alırken Kazvîni onları isnadın bir özelliği kabul ederek meânîde yer vermiştir. Sekkâkî kelâmı haber ve talep kısımlarına, Kazvîni ise daha kapsamlı bir şekilde haber ve inşâya, inşâyı da talebî ve gayr-i talebî kısımlarına ayırarak incelemiştir. Kasr bahsinde hakiki ve izâfî kasr neveleriyle ifrad ve kalb kasırlarına ta'yîn kasrı nevini eklemek de Kazvîni'ye aittir. Yine emir kipinin teshîr, ihanet, tesviye ve temenni şeklindeki mecazi anlamlarını Kazvîni ortaya koymuştur.

Modern çağda gelişimini tamamlamış olan sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinin verileri ışığında meânî ilmine psikososyal yaklaşımlarla bazı filolojik ve stilistik yorumlar getiren günümüz eserlerinden bazıları şunlardır: Tâmir Sellûm, *'İlmü'l-meânî: Kırd'e şâniye li't-teşkili'n-nahvî* (Humus 1996); Mecîd Abdülhamîd Nâcî, *el-Üsûsü'n-nefsiyye li-esâlibü'l-belâgati'l-Arabiyye: 'İlmü'l-meânî* (Beyrut 1404/1984); Tâlib Muhammed İsmâil ez-Zevbeî, *'İlmü'l-meânî beyne belâgati'l-kudemâ ve üslûbiyyeti'l-muḥdeşin* (Bingazi 1997); Abdülazîz Atîk, *'İlmü'l-meânî* (Beyrut 1985); Fazl Hasan Abbas, *el-Belâğa: Fünûnühâ ve efnâ-nühâ: I. 'İlmü'l-meânî* (Amman 1987); Abdülfettâh Besyûnî, *'İlmü'l-meânî* (I-II, Kahire 1408/1987); Abdülfettâh Osman, *Fi'İlmi'l-meânî* (Kahire 1990-1991); Hasan el-Bündârî, *Fi'l-belâgati'l-Arabiyye: 'İlmü'l-meânî* (Kahire 1990); Hamza Dervîş Zağlûl, *Fi'İlmi'l-meânî* (Kahire 1981).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü's-şagîr* (Âşârü İbnü'l-Mukaffa' içinde), Beyrut 1966, s. 319; İbn Fâris, *eş-Şâhibî fi fıkhi'l-luga* (nşr. Mustafa eş-Şüveymî), Beyrut 1382/1963, s. 179; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Mukâbesât* (nşr. Hasan es-Sendûbî), Kahire 1347/1929, s. 80; a.mlf., *el-İmtâ' ve'l-mu'âneze* (nşr. Ahmed Emîn – Ahmed ez-Zeyn), Beyrut, ts. (Dârü mektebeti'l-hayât), I, 121; Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1404/1984, s. 81-83, 370, 525-527, 543; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (nşr. Nâim Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 161-165; Hatib el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmü'l-belâğa* (nşr. M. Abdül Mün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 84-85; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, İstanbul 1286, s. 8, 22-31; Abdünnâfî İffet, *en-Nef'u'l-mu'auvel*, İstanbul 1290, I, 56-64; Ahmed Tâhir el-Himsî, *Mebâhiş fi 'İlmi'l-meânî*, Humus 1995-96, s. 7-22; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muṣtalahâtü'l-belâğyye*, Beyrut 1996, s. 631-633; Mehmet Yalar, *el-Hatib el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri*, Bursa

1998, s. 188-209; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar", *EAÜİFD*, sy. 11 (1993), s. 268-298; S. A. Bonebakker, "al-Ma'ânî wa'l-bayân", *EP* (Fr.), V, 904-908.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Meânî, Osmanlı dünyasında XIX. yüzyılın ikinci yarısında belâgat konularında ilk Türkçe kitaplar yazılncaya kadar genellikle *Miftâhu'l-ûlûm*, *Telhîşü'l-Miftâh*, *el-Muṭavvel*, *Muhtaşarü'l-me'ânî* gibi Arapça kitaplardan ve Arapça örnekler üzerinden Türkçe'ye uygulanırdı. XVI. yüzyıldan itibaren bunların tercümesiyle belâgat konusunda Türkçe eserlerin ortaya çıkması yolu açıldı. Muslihuddin Sürûrî'nin *Bahrü'l-ma'ârif*'i ile Altıparmak Mehmed Efendi'nin *Terceme-i Telhîsü'l-Miftâh*'ı (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4534) bunların en tanınmışlarıdır. Meânî bahsine yer vermemekle birlikte belâgat konusunda ilk Türkçe telif sayılabilecek kapsamlı eser, Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ı ile Mahmûd b. Muhammed Gîlânî'nin *Menâzirü'l-inşâ'* adlı eserlerini esas alarak bedî', beyân, aksâm-ı şî'r ve inşâ bölümlerini bazı tasarruflarla Türkçe'ye aktaran, yer yer Türkçe örneklerle açıklayan İsmâil Ankaravî'nin *Miftâhu'l-belâga ve misbâhu'l-fesâha*'sıdır (İstanbul 1284).

Başlangıçta meânî Türk edebiyatına adı, belâgat ilmindeki yeri, tarifi, tasnifi ve muhtevasında yer alan konularla tamamen Arap belâgatından aktarılmıştır. Nitekim bütün belâgat konularına yer veren ilk Türkçe kitaplar olan Ahmed Hamdî'nin *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*'siyle (İstanbul 1293) Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye*'sinde (1298) bu klasik muhteva açıkça görülmektedir. Her iki müellif, ilm-i meânîyi genel özellikleri itibariyle Arap belâgatındaki bilgileri Türkçeleştirip tasnif ederek tekrarlamış ve Türkçe örnekler üzerinde açıklayıp zenginleştirmiştir. Daha sonraki yıllarda da *Mecâmiu'l-edeb* (1308) yazarı Manastırlı Mehmed Rifat gibi bazı âlimler meânî dahil belâgat bahislerinin tamamını Türkçe, Arapça ve Farsça örnekler verecek açıklamaya devam etmişlerdir. Tanzimat'tan sonra belâgat konusunda kalem alan eserler iki farklı muhtevada gelişmiştir. Bunlardan birinci grup eski belâgat anlayışını takip eder, ikinci grup eski anlayışı göz ardı etmeden Batı retoriğine dayalı olarak konuları işler. Ahmed Cevdet Paşa birinci grubun en müessir temsilcisi, Recâizâde Mahmud Ekrem de ikinci grubun en önemli yazarı olmuştur.

Bu sebeple meânîyi bu iki anlayış doğrultusunda ele almak gerekir.

Ahmed Cevdet Paşa ilm-i meânîyi "kelâmın muktezâ-yı hâle tatbikinin bilindiği" ilim olarak tarif etmiş ve bu tanım, daha sonra yazılan Türkçe belâgat kitaplarında hemen aynen tekrarlanmıştır. Tarihteki "kelâm" terimi, M. Kaya Bilgegil ve M. Yekta Saraç'ın kaleme aldığı kitaplarda "söz" kelimesiyle karşılanmıştır. Tanzimat'ın ardından Batı retoriğinden alınan bazı yeni unsurlarla biraz daha gelişen Türkçe belâgatın vardığı noktayı dikkate alarak Türk edebiyatında meânî, "bir maksadı hüküm bildiren kelimeler kümesi anlamında en uygun cümle veya ibare ile (kelâm) dinleyen için bir hüküm ve anlam ifade eden, onun zihninde söyleneni anlama konusunda bir soruya yer bırakmadan belirleyen, ayrıca sözlerin, söyleyen ve dinleyen durumuna en uygun biçimde ve yerli yerinde kullanılmasının kurallarını anlatan ilim" olarak tarif edilebilir. Kısaca sözü yerinde ve muhatabına göre söylemenin esaslarını belirleyen meânî, meselâ bir kişinin düşün ve cenaze gibi birbirine zıt vesilelerle belâgata uygun bir şekilde konuşmasına dair bilgileri içine almaktadır. Bu durumda söz / kelâm tam bir hüküm / mâna ifade eden cümlelerin özel adı olmakta, meânî de bu cümlede ifade edilmek istenen mânânın en iyi şekilde aktarılması için gerekli olan kelimelerin seçilmesine, ifadenin / cümlelerin en uygun biçimde şekillendirilmesine ve söz dizimine ait özellikleri belirlemektedir. Mâna ile yakın ilişkisi sebebiyle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meânî için "anlam bilimi" ve bunun Batı dillerindeki karşılığı olan "semantik" terimleri kullanılmışsa da bu, konunun sadece mâna yönü itibariyle doğru olup kavramın diğer özelliklerini kapsamadığından yetersiz bir karşılık olarak kalmaktadır.

Meânînin ele aldığı konuları, İslâm ilimlerinin tanıtımında başvurulacak tarihî ıstılahları kullanarak çeşitli özellikleriyle sıralayan Said Paşa, bu ilme yönelen bir kişi için gerekli ilk ve esas bilgilerin kelime bilgisiyle (lugat, semantik vb.) cümle ve söz dizimi (nahiv, sentaks) olduğunu, meânînin konusunu bildirme ve dilek belirten terkiplerin (cümle ve ibare) teşkil ettiğini, ele aldığı belli başlı meselenin kelâmın muktezâ-yı hâle uygunluğunu gösteren kaideler olduğunu, delillerini ise belâgat kurallarına uygun söz söyleyen kişilerin ifadelerinin oluşturduğunu belirtmiş ve hedefini "kelâmı muktezâ-yı hâle tatbik eden usullere uymak" şeklin-

de tanımlamıştır (*Mizânü'l-edeb*, s. 145). Bu tarif ve tasnifte yer alan konular meânî kitaplarında bazı farklılıklarla birlikte şu sekiz başlık altında ele alınmıştır: Ahvâl-i müsnedün ileyh (fâil ve nâib-i fâille ilgili konular); ahvâl-i müsned (yükleme ait özellikler); mütemmimât-ı cümle (tümleçler); isnâd-ı haberî (bir fiil, hal ve sıfatın diğer bir şeye yüklenmesi); inşâ (kelimelerin cümle içinde söz dizimi kurallarına göre sıralanması); elfâz-ı atf ve rabt (bağlaçlar ve zarf-fiiller) / vasl ve fasl (kelime ve cümlelerin bağlanması veya bağlaç ve zarf-fiil olmadan bir araya getirilmesi, ayırma); icâz ve itnâb (sözün kısa ve özlü söyleme veya lafı uzatma); kasr (daraltma, tahsis). Yalnız Cevdet Paşa kasr bahsine yer vermemiştir. Daha sonra da bazı müelliflerin Cevdet Paşa'yı takip ettiği görülmektedir.

Recâizâde Mahmud Ekrem'in Türk belâgatında bir merhale sayılan *Ta'lim-i Edebiyyât*'ı (İstanbul 1296) klasik belâgat kitabı olmadığından meânî için müstakil bir bahis açmamışsa da bazı unsurlarına dağınık olarak yer vermiş ve ilgili meselelere başka vesilelerle temas etmiştir. *Ta'lim-i Edebiyyât*'ın tesiri altında kaleme alınan eserlerde de bu özellik görülmektedir. Ancak Recâizâde'nin talebelerinden olan Ahmed Reşid Bey, Mekteb-i Sultânî için ders kitabı olarak hazırladığı *Nazariyyât-ı Edebiyye*'sini (İstanbul 1328), muhtevasına getirdiği birçok yenilikle klasik belâgat konularını içine alacak şekilde hazırlayarak I. cildi beyân ve meânî konularına ayırmış, II. ciltte de devam eden meânî konuları bedî' ile tamamlanmıştır. Kitabını klasik taksime göre düzenlemekle beraber Reşid Bey'in tariflerindeki farklılık dikkat çeker. Meânîyi "üslûbun mânaya ait olarak belâgat dediğimiz, ahval ve meziyyâtından bâhis olan kısım" diye tarif ederek, "Burada meânî kelimesine Arap'ın ilm-i meânisiyle ilm-i beyânını, hatta bedî'ini cemedan bir vüs'at-i ma'nâ verilmiştir" kaydını düşmüş, ayrıca "keyfiyyât-ı belâgat" diye zikretmek suretiyle olabildiğince genişletmiştir. Nitekim kitabın meânî bölümüne alt başlık olarak "usûl-i belâgat" adını koymuş, Cevdet Paşa'nın meânî tarifini de belâgatın tarifi olarak zikretmiş, belâgat hakkında bilgi verdikten sonra klasik meânî konularıyla ilgisi olmayan mübâlağa, mecâzat, teşhis, istiare, teşbih, telmih, kinaye, hüsn-i ta'lîl gibi edebî sanatlar hakkında çeşitli metinlerden örneklerle bilgi vermiş, üslûp bahisleriyle bölümü tamamlamıştır.